دوفصلنامه تخصصی «اندیشه‌های قرآنی»
سال هشتم/ شماره ۱۶ـ ۱۵/ بهار ـ زمستان ۱۴۰۰
۶۱-۸۴

جایگاه صلوات بر پیامبرﷺ و اهل بیت‌علیهم‌السلام در قرآن، حدیث و ادعیه مأثوره

معصومه رحیمی[۱]

چکیده

صلوات از تحیّتهای مؤکد قرآن و روایات و از اذکار وحدت بخش مسلمانان است. این امر، اهمیت صلوات و جایگاه رفیع آن را آشکارتر می سازد. صلوات دارای آدابی است و رعایت آن، آثار و برکاتی به همراه دارد . پشتوانه‌ی دعا و نقطه‌ی عطفی در اجابت می باشد. این گفتار به روش توصیفی تحلیلی تلاش دارد حکمت صلوات در دعا را با بهره‌گیری از قرائن آیات و روایات به دست آورد. یافته های پژوهش چنین است: توام شدن شأن الهی و امر پروردگار در صلوات بر پیامبر بیانگر اهمیت آن است؛ صلوات خداوند بر پیامبر، با درود الهی بر دیگران تفاوت دارد. صلوات بر پیامبر و اهل بیت ایشان، عاملی برای تجلی بیشتر کمالات ایشان در بهره‌گیری امت از ایشان است بنابراین حکمت صلوات امت بر پیامبر و اهل بیت (علیهم السلام)، دریافت فیض افزون تر از آن ذوات نورانی می باشد. توجه به حقیقت صلوات در ادعیه ماثوره نشان می‌دهد که این ذکر شریف، پشتوانه‌ی دعا می‌باشد و با نظر به ضرورت دعا و صلوات و ولایت پذیری معصومین (علیهم السلام) نتیجه می‌شود که تنها با توجه به ولایت و نماد آن یعنی صلوات، مسیر ارتباطی بین خداوند و بنده، به صورت سالم و پایدار خواهد بود.

کلید واژه‌ها: تربیت، روش‌های تربیتی، تربیت سیاسی، آیت الله خامنه‌ای، قرآن کریم، روایات.

۱. پژوهشگر/ marahimi۱۴۰۰۰@gmail.com

مقدمه

"صلوات" عالی‌ترین تحیت و سلامی که در میان امت اسلام رایج است، ریشه در کتاب الهی دارد. پروردگار عالم، عالی‌ترین تحیات را برای انبیاء و اولیای خود فرو می‌فرستد: «سلامٌ علی إبراهیم»، «سلامٌ علی نوح فی العالمین»، «سلامٌ علی إِل یاسین» و... . آن‌گاه که نوبت به خاتم رسولان و فخر عالمیان، حضرت محمد بن عبدالله(ص) می‌رسد، نه تنها خودش بر او سلام و صلوات می‌فرستد؛ بلکه مؤمنان را موظف کرده که به پیروی از خدا و فرشتگان، به آن حضرت سلام و صلوات بفرستند و بدین‌گونه یادش را گرامی و نامش را بزرگ دارند «إنّ الله و ملائکته یصلّون علی النبی یا أیها الذین ءامنوا صلّوا علیه و سلّموا تسلیماً». (احزاب/ ۵۶) (جوادی آملی (الف)، ۱۳۸۹، ج۱، ص ۶۵).

صلوات از تحیّتهای مورد سفارش قرآن و روایات است. این عبارت شریف به عنوان یکی از اذکار مؤکّد، دارای جایگاه قابل توجه در شریعت می‌باشد. نوشتار حاضر تلاش دارد به بررسی جایگاه صلوات در قرآن و روایات و ادعیه ماثوره بپردازد. انگیزه و ضرورت پژوهش آنجا فزونی می‌یابد که این ذکر شریف، تحیّتی است که تنها بین متشرّعین و دینمداران رواج دارد. قرآن، شعار وحدت آفرین مسلمانان و صلوات از اذکار وحدت بخش جامعه‌ی ایمانی می‌باشد. آیه ۵۶ سوره احزاب بیان می‌دارد: شأن الهی و امر الهی توأمان در صلوات بر پیامبر خاتم (صلوات الله علیه و آله اجمعین) جریان دارد. خداوند متعال که صاحب شریعت است و فرشتگان که حاملان وحی و امر الهی هستند صلوات و تحیت می‌فرستند و انبیاء و اولیاء و مؤمنان که مورد خطاب شریعت می‌باشند نیز به این امر اهتمام دارند. چرا تا این اندازه بر صلوات تأکید می‌شود؟ راز و رمز آن چیست؟ حکمت صلوات در چه نهفته است؟ پاسخ این پرسشها را می توان در جایگاه صلوات و حقیقت آن با مراجعه به نصوص دینی یافت. پژوهش حاضر علاوه بر تتبّع در مساله‌ی محوری یاد شده، درصدد است برای ره‌یافت‌های افزون‌تر، به پرسش‌های زیر پاسخ دهد:

صلوات در قرآن کریم به چه صورتهایی استعمال شده است؟ برای نزدیک شدن به آثار و نتایج حاصله از صلوات، چه آدابی در انجام آن رعایت گردد؟ و بالاخره اینکه چرا در احادیث، صلوات نقطه‌ی کانونی دعا معرفی می شود؟ و حکمت صلوات در ادعیه مأثوره چیست؟

برای رسیدن به پاسخهای یادشده ضمن بهره‌بردن از نظرات استاد محترم جناب آقای علی قلی زاده، منابعی بررسی شد از قبیل:

– ادب فنای مقربان جلد اول و دوم، آیت الله جوادی آملی، نشر اسراء، قم؛ تبیین های فلسفی این کتاب ارزشمند به بررسی حقیقت امر صلوات در پژوهش حاضر مدد رسانید.

– مقاله افضلیت و عصمت اهل بیت(ع) در آیه و روایات صلوات: علی ربانی گلپایگانی، فصلنامه علمی پژوهشی کلام اسلامی، قم: موسسه آموزش عالی امام صادق(ع)، دفتر مجله کلام اسلامی ، دوره ۲۵، شماره ۹۹، پاییز ۱۳۹۵، صفحه ۹-۲۶ : مقاله ی حاضر در ساختاری منسجم به تبیین آل **در ذکر شریف** صلوات با توجه به آیه ۵۶ سوره احزاب پرداخته است. ویژگی ممتاز مقاله، بهره گیری از آیه صلوات در اثبات افضلیت اهل بیت در کنار همه ی ادله‌ی قرآنی و روایی و عقلی می باشد .

– بررسی تطبیقی جایگاه و چگونگی ذکر صلوات بر پیامبر صلی الله علیه و آله در احادیث فریقین، علی اکبر کلانتری، مجله سفینه ش ۴۵، ۱۳۹۳ : این مقاله با بیان دلایل روایی فریقین بر ضرورت صلوات بر پیامبر و آل او و اعتقاد فریقین بر این امر تاکید می کند.

- صلوات؛ کیفیت و فضیلت آن در منابع اهل سنت؛ کمال روحانی، نویسنده با گرایش اهل سنت ، صلوات ماثور کامل را معتبر می داند.

- کیفیت صلوات از نگاه فریقین، محمدحسن زمانی، مجله طلوع، شماره ۶، ۱۳۸۳. نویسنده با بیان ۴۰ حدیث معتبر از کتب فریقین (بیشتر از اهل سنت)، *اعتبار* صلوات ماثور کامل را معتبر می داند.

- کیفیت و چگونگی *صلوات* بر پیامبر اعظم(ص) نزد فریقین، اسدالله رضایی، قم، مجله‌ی علمی تخصصی طلوع ، پاییز ۱۳۸۶، شماره ۲۳ ، صص ۵۷ – ۸۷: این نوشتار ضرورت التزام به صلوات کامل را در روایات فقهی فریقین مورد توجه دارد.

محتوای منابع یاد شده بیشتر فقهی یا روایی است و اغلب جنبه‌ی آماری دارد و به استثناء اثر علامه‌ی بزرگوار آیت الله جوادی آملی، آثار دیگر تلفیقی از روش عقلی و تحلیلی با پشتوانه‌های نقلی را به دست نمی‌دهد؛ لذا منبع جامع و مستقل که دربرگیرنده‌ی پاسخ‌های کامل به پرسش‌های تحقیق باشد مشاهده نگردید از این رو تلاش می‌شود در این پژوهش به دید نسبتا جامعی در این‌باره برسیم. در نوشته‌های مشابه این امر به صورت فلسفی صرف یا نقلی صرف بررسی شده؛ اما در اینجا به صورت خاص، نقش صلوات در دعا با رویکرد توأمان، برهانی و نقلی مورد تاکید قرار می‌گیرد.

نوشتار حاضر به صورت توصیفی تحلیلی پس از مفهوم شناسی، به جایگاه صلوات در قرآن و روایات می پردازد؛ سپس گونه های قرآنی آن را معرفی می کند و درباره آثار صلوات و آداب آن بحث می‌کند. برای تبیین صلوات به عنوان نقطه کانونی دعا ، به اختصار ، حکمت صلوات در قرآن و روایات و ادعیه تحلیل می‌شود.

۱. مفهوم شناسی

مفرد صلوات، صَلَاة است و از ریشه‌ی «صَلَوَ» و «صَلَی» است. عبادت (ابن اثیر، ۱۳۶۷، ج۳، ص۵۰)، هرگونه گرمی و حرارت از معانی آن است. (مقاییس اللغه، ج ۳، ص ۳۰۰). با در نظر گرفتن تفاوت بین «صَلَوَ» و «صَلَی» ، «صلی» به معنای عرضه کردن بر آتش است و «صَلَوَ» به معنای هرگونه ثناخوانی و بیان کردن زیبایی است. (التحقیق، ج ۶، ص ۳۱۶ و ۳۱۹). صلوات پیامبر برای مسلمانان دعا برای ایشان است و صلوات خداوند بر انبیا و بندگان شایسته‌ی او یاد کرد نام نیک و غفران آنان است. و صلوات فرشتگان برای انسان‌ها بیانگر استغفار می‌باشد. (فراهیدی، ۱۴۰۲، ج ۷، ص ۱۵۴).

راغب می‌گوید: صلوات دعا و تبریک و تمجید است. صَلَّیتُ علیه یعنی بر او دعا کردم و او را به پاکی ستودم و با بزرگی یاد کردم. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ص ۴۹۰). قرشی معتقد است: صلوات با توجه به استعمالات آن یعنی توجه و انعطاف. و اختلاف معناها به تفاوت نسبت‌هاست لذا گفته‌اند: آن از خدا رحمت و از ملائکه استغفار و از مردم دعا است. این سخن جامع تمام معانی و در همه موارد جاری است. آنجا که گفته‌اند: صلوۀ در لغت به معنی دعاست. فقط صلوۀ بنده را در نظر گرفته‌اند حال آنکه صلوۀ به خدا و ملک نیز نسبت داده می‌شود بهتر است که صلوۀ ملائکه و مردم هر دو به معنی دعا باشد. (قرشی بنایی، ۱۳۷۱، ج ۴، ص ۱۴۶)

علامه طباطبایی در نقد کسانی که صلوات را به معنای رحمت گرفته‌اند، می‌گوید:

عطف رحمت بر صلوات در آیه «أُولئک علیهم *صلوات* من‌ربّهم ورحمةٌ» (بقره/۱۵۷) جمع بودن «صلوات» و مفرد بودن «رحمت» در همین آیه و نیز استدلال به رحمت الهی بر صلوات فرستادن خدا بر مؤمنان در آیه «هو الذی یصلّی علیکم وملائکته لیخرجکم من الظلمات إلی النور وکان بالمؤمنین رحیماً» (احزاب/ ۴۳) دلالت می‌کند که اجمالاً صلات، غیر از رحمت است.

آنگاه در نتیجه‌گیری، کلام کسانی را تأیید می‌کند که می‌گویند: صلات به معنای انعطاف و میل است. سپس می‌گوید «پس صلات خدا به معنای انعطاف و میل به بنده است با نازل کردن رحمت، صلات ملائکه انعطاف و میل به انسان است در وساطت برای رساندن نعمت به او. اما صلات بندگان آن است که با عبودیت خویش به سوی خدا برگردند و او را بخوانند.» (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج۱، ص۳۶۱)

بر اساس مطالب پیش گفته، صلوات به معنای انعطاف، توجه و طلب رحمت است.

۲. جایگاه صلوات در قرآن و روایات

صلوات یکی از تحیّتهای مورد سفارش قرآن و روایات است و دارای جایگاه قابل توجه در شریعت می‌باشد. در اینجا به طور خلاصه به بررسی اقسام، آثار و آداب آن می‌پردازیم:

۱. ۲. اقسام صلوات

صلوات در قرآن کریم به صورتهای زیر آمده است.

۱. صلوات خداوند و ملائکه بر پیامبر اسلام (احزاب، ۵۶)

یکی از بهترین تجلیل‌های خدای سبحان از پیغمبر اکرم(ص) این است که از یک سو خود ذات اقدس الهی و فرشتگانش بر آن حضرت صلوات می‌فرستند و از سوی دیگر، به مؤمنان توصیه صلوات و سلام به او کرده است.

۲. صلوات مؤمنان بر پیامبر اسلام (احزاب، ۵۶)

یکی از سنّت‌های پسندیده و رایج در میان انسان‌ها، تجلیل و تکریم از شخصیت‌های نامدار است و در این جهت، فرقی بین زنده و مرده نمی‌گذارند. مسلمانان به لحاظ بینش توحیدی و اعتقادشان به معاد، هنگام یادکردن از خدمت‌گزاران بشری و رهبران دینی و فرهنگی، ترفیع مقام معنوی و اجر دو چندان اخروی را برای او طلب می‌کنند. از این جهت، عالی‌ترین تحیات را نثار مروّجان افکار توحیدی؛ یعنی حضرت محمد(ص) (و آل او) می‌کنند؛ زیرا بیشترین سهم در نشر افکار توحیدی، از آنِ آنان است. صلوات که شعار مسلمانان است، بهترین تحیتی است که امت اسلام برای رهبر عالی‌قدر خود می‌فرستد. (جوادی آملی (الف)، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۲۶۸)

۳. صلوات خداوند بر مؤمنان

خدا و فرشتگان بر مؤمنان نیز صلوات می‌فرستند: «هو الّذی یصلی علیکم وملائکته» هدف از صلوات عمومی، بیرون رفتن مؤمنان از تاریکیها به سوی نور است: «لیخرجکم من الظلمات إلی النور». (احزاب/ ۴۳)

در آیه‌ی دیگر، صلوات خداوند بر گروه خاص از مؤمنان یعنی صابران ذکر شده است. «أولئک علیهم صلوات من ربّهم ورحمهٔ وأولئک هم المهتدون» (بقره/ ۱۵۷)

لطف ویژه خدای سبحان نسبت به صابران، نزول صلوات ورحمت الهی بر آنها و در نتیجه، هدایت آنان است. (جوادی آملی (ب)، ۱۳۸۸، ج ۷، ص ۶۹۴)

۴. صلوات پیامبر اسلام بر مؤمنان (توبه/ ۹۹ و ۱۰۳)

پیدایش آرامش روحی و اطمینان قلبی به برکت صلوات پیامبر اکرم(ص) بر مومنان در قران مورد تاکید است. «و صلّ علیهم إنّ صَلاتَک سکنٌ لهم» (توبه / ۱۰۳)

۵. صلوات فرشتگان بر مؤمنان (غافر، ۹؛ احزاب/ ۴۳)

اغلب صاحب‌نظران معتقدند صلوات فرشتگان برمؤمنان، به معنای استغفار و طلب آمرزش می‌باشد. (ر.ک نظرات علامه مجلسی، راغب اصفهانی، خلیل بن احمدفراهیدی و.. ذیل تفسیرآیه ۴۳ احزاب) لیکن علامه جوادی آملی در بحث مبسوطی آورده‌اند که این صلوات نشانه کشش به سوی اعمال خیر است. (جوادی آملی (ب)، ج ۷ ، ص ۶۹۸)

۶. صلوات مؤمنان بر مؤمنان

از آنجایی که صلوات، نوعی تحیّت است و همچنین تحیت و سلام مؤمنان به یکدیگر در قرآن کریم ذکر شده است؛ (نساء/ ۸۶ ؛ ابراهیم/۲۳) لذا می‌توان این قِسم را نیز، نوع دیگری از صلوات دانست. از همین رو نثار صلوات و درود به همدیگر بین علمای شیعه رسم متداول بوده و هست. (جوادی آملی، ج ۱۸، ص ۳۴۴).

۲. ۲. آداب صلوات

هر عملی آدابی دارد. صلوات نیز دارای شیوه و آدابی است که با بهره گیری از روایات به برخی اشاره می‌شود.

۲. ۲. ۱. آغاز دعا با حمد الهی و صلوات بر معصومان ﷺ

از آداب دعا این است که با ذکر و حمد و ثنای خدای سبحان شروع و پس از درود فرستادن بر اهل‌بیت عصمت و طهارت عرض حاجت شود. امام صادق فرمود: دعا تا آنگاه که دعاکننده بر رسول اکرم و خاندان او درود نفرستد در حجاب است. «کُلُّ دُعَاءٍ

یُدْعَی اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ بِهِ مَحْجُوبٌ عَنِ السَّمَاءِ حَتَّی یُصَلَّی عَلَی مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ. » (کلینی، ۱۴۰۷، ج۲، ص ۴۹۳). از این‌رو حضرت امیرمؤمنان فرمود: «إذا کانت لک إلی الله سبحانه حاجة فابدأ بمسألة الصلاة علی رسوله ثمّ سل حاجتک، فإنّ الله اکرم من أن یسأل حاجتین فیقضی إحداهما ویمنع الأُخری» هرگاه از درگاه خداوند، برآورده شدن نیازی را درخواست دارید آن را با صلوات بر پیامبر گرامی شروع کنید. ؛(نهج البلاغة (للصبحی صالح) ، ۱۴۱۴؛ ص۵۳۸، حکمت ۳۶۱). امام سجاد نیز در دعاهای صحیفه سجادیه این ادب را به دعاکنندگان می‌آموزد.

۲. ۲. ۲. ابتدا، انتها و میانه دعا در معیّت *صلوات*

ابوبصیر گوید: از حضرت صادق(ع) پرسیدم معنای این‌که: «همه صلواتم را برای شما قرار دهم» چیست؟ فرمود: یعنی پیغمبر را مقدمه و جلو هر حاجتی قرار می‌دهد، و از خدای عزوجل چیزی درخواست نکند تا به نام پیغمبر ابتداء کند و صلوات بر او فرستد، سپس حاجات خودرا از خدا درخواست کند: « یُقَدِّمُهُ بَیْنَ یَدَیْ کُلِّ حَاجَةٍ فَلَا یَسْأَلُ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ شَیْئاً حَتَّی یَبْدَأَ بِالنَّبِیِّ ص فَیُصَلِّیَ عَلَیْهِ ثُمَّ یَسْأَلَ اللَّهَ حَوَائِجَهُ.» (کلینی، ۱۴۰۷، ج۲، ص ۴۹۲). همچنین رسول خدا فرمود: «مرا چون قدح شتر سوار قرار ندهید، زیرا شتر سوار، قدح خود را پر کند و هر زمان خواست بنوشد مرا در اول دعا و وسط و آخر آن قرار دهید.» لَا تَجْعَلُونِی کَقَدَحِ الرَّاکِبِ فَإِنَّ الرَّاکِبَ یَمْلَأُ قَدَحَهُ فَیَشْرَبُهُ إِذَا شَاءَ اجْعَلُونِی فِی أَوَّلِ الدُّعَاءِ وَ فِی آخِرِهِ وَ فِی وَسَطِهِ. در شرح کافی آمده است یعنی درآخر به یاد من نیفتید چنانچه شتر سوار، قدح خود را در آخر بار و بنه خود قرار دهد.. شتر سوار یاد قدح خود نکند تا گاهی که تشنه شود و بخواهد آب بیاشامد که در آن هنگام آن را پر کند و بیاشامد، و اوقات دیگر از آن غافل است. (کلینی، ۱۴۰۷، ج۲، ص ۴۹۲).

۲. ۲. ۳. *صلوات* فرستادن به جای دعاکردن و حاجت خواستن

امام صادق(ع) فرمود: همانا بنده‌ای به خدای عزوجل حاجتی دارد، و به ثناء و ستایش بر خدا و صلوات بر محمد و آل محمد(علیهم السلام) شروع کند تا اینکه حاجت خود را فراموش کند پس خداوند حاجت او را برآورد بی‌آنکه در باره آن درخواستی کرده باشد. « إِنَّ الْعَبْدَ لَیَکُونُ لَهُ الْحَاجَةُ إِلَی اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَیَبْدَأُ بِالثَّنَاءِ عَلَی اللَّهِ وَ الصَّلَاةِ عَلَی مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ حَتَّی یَنْسَی حَاجَتَهُ فَیَقْضِیهَا اللَّهُ لَهُ مِنْ غَیْرِ أَنْ یَسْأَلَهُ إِیَّاهَا.» (کلینی، ۱۴۰۷، ج۲، ص ۵۰۱).

۲. ۲. ۴. کثرت در *صلوات*

چنانچه خدای سبحان و فرشتگان الهی بر بنده‌ای صلوات بفرستند، همه نظام هستی بر او صلوات می‌فرستد. امام صادق(ع) فرمودند: هنگامی که نام پیامبر(ص) برده می‌شود، بر آن حضرت زیاد صلوات بفرستید، زیرا اگر کسی بر رسول خدا(ص) صلوات فرستد، خدای سبحان با هزار صف از فرشتگان بر او صلوات می‌فرستد. « مَنْ صَلَّى عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ عَشْراً صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ مَلَائِكَتُهُ مِائَةَ مَرَّةٍ وَ مَنْ صَلَّى عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ مِائَةَ مَرَّةٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ مَلَائِكَتُهُ أَلْفاً » (کلینی، ۱۴۰۳ ق، ج۲، ص ۴۹۴). حضرت عبدالعظیم از امام هادی (علیه السلام) چنین روایت می کند: « إِنَّمَا اتَّخَذَ اللَّهُ عَزَّوَجَلَ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا لِكَثْرَةِ صَلَاتِهِ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ أَهْلِ بَيْتِهِ ص » از عوامل توفیق حضرت ابراهیم به مقام خلّت صلوات بسیار است. (ابن بابویه، ۱۳۸۵، ج۱ ، ص۳۴).

۲. ۲. ۵. افزایش گستره *صلوات*

مضمون صلوات بر پیامبر و اهل بیت گرامی در دعاها به ویژه دعاهای صحیفه سجادیه، فراوان است. اما تعبیر رسا و پرمعنایی که امام سجاد در آخرین فراز از دعای ۴۴ صحیفه (دعای ورود به ماه مبارک رمضان) دارند، کم نظیر است. ایشان می‌فرمایند: «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ، فِي كلِّ وَقْتٍ وَ كلِّ أَوَانٍ عَلَى كلِّ حَالٍ عَدَدَ مَا صَلَّيتَ عَلَى مَنْ صَلَّيتَ عَلَيهِ، وَ أَضْعَافَ ذَلِک كلِّهِ بِالْأَضْعَافِ الَّتِي لَا يحْصِيهَا غَيرُک، إِنَّک فَعَّالٌ لِمَا تُرِيدُ.» این تعبیر [از صلوات جامع می‌باشد] مثل آن است که گفته شود صلوات و درود به تعداد عددی به توان بی نهایت؛ عددی که شمارش آن ممکن نیست. (مصباح یزدی، ۱۳۹۱، ص ۴۶۰).

۲. ۲. ۶. *صلوات* تمام

از رسول الله(ص) پرسید: چگونه بر تو صلوات بفرستیم؟ فرمودند: بگویید «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَ آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّکَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ وَ بَارِکْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَ آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّکَ حَمِيدٌ مَجِيد» جلال‌الدین‌سیوطی چندین روایت دیگر ذکر کرده که در آنها آمده است: پیغمبراکرم(ص) هنگام تعلیم کیفیت صلوات، صلوات بر آل را نیز اضافه کردند. دیگر مفسّران و محدّثان اهل سنّت نیز این روایات را تایید و نقل کرده‌اند. از ابن حجر عسقلانی آمده است: پیامبر اکرم(ص) از صلوات بتراء نهی کردند یعنی صلواتی که آل محمد را ذکر نکنند. (مظفر

نجفی، ۱۴۲۲ ق، ج۵، ص۱۰۸). پیروان شافعی و حنبلی از اهل سنت معتقدند به دلیل وجوب تشهد در نماز ، صلوات بر محمد و آل محمد در تشهد به همین شیوه‌ی مرسوم واجب است و در غیر نماز به همین صورت متداول است؛ لیکن حنفی و مالکی اینگونه صلوات فرستادن را مستحب موکد دانسته و در غیر نماز آن را به عنوان کامل‌ترین صلوات با استناد به سیره رسول الله می پذیرد. هرچهار مکتب فقهی اهل سنت بر رعایت آداب صلوات به صورت ماثور (اللهم صل علی محمد و آل محمد) تاکید دارد؛ شیعه نیز صلوات ماثور بر پیامبر و آل ایشان را در نماز و غیر نماز متداول می داند و برآن اصرار دارد. (زمانی، ۱۳۸۷). درکتاب شریف کافی آمده است: امام صادق(ع) فرمود: پدرم شنید که مردی به پرده کعبه در آویخته و می‌گوید: «اللهم صل علی محمد» پدرم به او فرمود: ای بنده خدا بریده‌اش مکن، و در باره حق ما بما ستم مکن. « لَا تَبْتُرْهَا؛ لَا تَظْلِمْنَا حَقَّنَا قُلِ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ أَهْلِ بَيْتِهِ» (کلینی، ۱۴۰۳ق، ج۲ ، ص۴۹۵).

۳. آثار *صلوات*

صلوات بر حضرت رسول‌اکرم(ص) و اهل‌بیت عصمت و طهارت او نه تنها فضیلت دارد، بلکه سبب بسیاری از آثار و برکات می‌باشد که در ذیل اشاره می‌گردد.

خروج از تاریکی به روشنایی

آیه شریفه «هُوَ الَّذِی یصَلِی عَلَیکمْ وَ مَلَئکتُهُ لِیخْرِجَکمُ مِّنَ الظُّلُمَتِ إِلی النُّورِ وَ کانَ بِالْمُؤْمِنِینَ رَحِیمًا» (احزاب، ۴۳) معلوم می‌کند که هدف از صلوات خداوند، خروج مؤمنان از ظلمات به نور است زیرا شأن رحیمیت پروردگار نسبت به اهل ایمان، اقتضای آن را دارد.

نورانیت، روشنی و صفایی که انسان در درون خود احساس می‌کند از آثار همین صلوات و از برکات آن است و انسان بر اثراین نورانیت، به اطاعت و امتثال فرمان خداوند علاقه‌مند، از گناه منزجر، از جهنم هراسناک، به بهشت شائق، از صمیم دل دوستدار موالیان الهی و اهل‌بیت نبوت) و دلبسته و مبتهج به سیره و سنّت آن ذوات نورانی است. (جوادی آملی (ب)، ۱۳۸۸، ج۷، ص۶۹۸).

تجلّی رأفت الهی

صلوات الهی، گرایش و انعطاف و تجلّی نام مبارک حَنّان را به همراه دارد، زیرا حَنْو و رأفت و انعطاف در معنای صلات نهادینه شده است. این کلمه در آیه ۱۵۷ بقره [که درباره پاداش صابران آمده است] به همین معناست... تصلیه‌های مکرّر [صلوات‌ها] همان تجلی متنوّع و متعدد اسم شریف حنّان است و معنای آن چنین خواهد شد: علیهم رأفهٔ بعد رأفهٔ و حَنوٌ بعد حنوٍ و تعطّفٌ بعد تعطّفٍ. در تداوم آن نیز واژه (رحمهٔ) که مناسب با حَنو و رأفت است یاد شده تا استمرار تجلّی حنّان محفوظ بماند. (جوادی آملی (ب)، ۱۳۸۸، ج۷، همان).

آرامش مؤمنان

(دعا و صلوات پیامبر)سبب پیدایش سکینه قلبی و آرامش روحی مؤمنان می‌شود. (توبه ، ۱۰۳).

برخورداری از دعای پیامبر(ص)

بهره‌مندی از ثنا و صلوات انسان کامل ، پیامبر اکرم (ص) از ثمرات انفاق (توبه، ۹۹).

سبب تقرّب انسان به خدا

(صلوات پیامبر)سبب تقرّب انسان به خدا می‌شود. (توبه، ۹۹).

معطر شدن خلقت و هویت یابی

در زیارت جامعه کبیره، صلوات و پیمودن راه ولایت، عاملی برای پاکی و صفای وجود انسان است به گونه‌ای که هویّت حقیقی برای انسان به ارمغان آورد « جَعَلَ صلواتنَا عَلَیکمْ وَ مَا خَصَّنَا بِهِ مِنْ وَلَایتِکمْ طِیباً لِخَلْقِنَا وَ طَهَارَةً لِأَنْفُسِنَا وَ تَزْکیةً لَنَا وَ کفَّارَةً لِذُنُوبِنَا » (محمد باقر مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۹۹، ص ۱۳۲) همچنین از آثار دیگر آن در این فراز، تزکیه نفس و کفاره گناهان آمده است. (قلی زاده، ۱۳۹۲)

معیت با اولیاء الله

تداوم برصلوات نشانه‌ی همراهی با اولیای الهی مخصوصاً معصومین می‌باشد «جَعَلَ صلواتنَا عَلَیکمْ ... فَکنَّا عِنْدَهُ مُسَلِّمِینَ و معروفین بتصدیقنا ایاکم» (محمد باقر مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۹۹، ص ۱۳۲).

سنگینی میزان اعمال

پیامبر اکرم(ص) در خطبه شعبانیه فرمود: « مَنْ أَكْثَرَ فِيهِ مِنَ الصَّلَاةِ عَلَيَّ ثَقَّلَ اللَّهُ مِيزَانَهُ يَوْمَ تَخِفُّ الْمَوَازِينُ » (ابن بابویه، ۱۳۷۸ق، ج۱، ص ۲۷۲). در روز قیامت ، هنگامی که رفتار آدمی را در ترازوی اعمال، وزن می کنند، شخصی که بر ذکر صلوات مداومت داشته باشد، کفه ی اعمال شایسته اش ، سنگین تر خواهد شد. (کلینی، ۱۴۰۷ ، ج۲ ، ص۴۹۴).

از بین برنده نفاق و دورویی

در روایت دیگر از رسول خدا(ص) آمده است: « ارْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ بِالصَّلَاةِ عَلَيَّ فَإِنَّهَا تَذْهَبُ بِالنِّفَاقِ.» (کلینی، ۱۴۰۷، ج۲، ص ۴۹۳)، اگرچه اصل صلوات در میان همه مسلمانان مرسوم است، اما صلوات با صدای بلند و ذکر آثار مثبت و برکات فراوان آن، نظیر از بین بردن نفاق، بیشتر در میان پیروان اهل بیت (علیهم السلام) متداول است.

پشتوانه دعا

در برخی روایات از صلوات به عنوان پشتوانه دعا یاد شده است؛ زیرا صلوات، دعای اجابت شده است و دعایی که با صلوات مشایعت شود، حتماً اجابت می‌شود: « إِذَا كَانَتْ لَكَ إِلَى اللَّهِ سُبْحَانَهُ حَاجَةٌ فَابْدَأْ بِمَسْأَلَةِ الصَّلَاةِ عَلَى رَسُولِهِ ص ثُمَّ سَلْ حَاجَتَكَ فَإِنَّ اللَّهَ أَكْرَمُ مِنْ أَنْ يُسْأَلَ حَاجَتَيْنِ فَيَقْضِيَ إِحْدَاهُمَا وَ يَمْنَعَ الْأُخْرَى » (کلینی، ۱۴۰۷ ، ج۲ ، ص۴۹۴)

کفایت معاش

مردی نزد پیغمبر آمد عرضکرد: ای رسول خدا من یک سوم صلواتم را برای شما قرار دهم، نه بلکه نیمی از صلواتم را مخصوص شما گردانم، نه بلکه تمامی آن را از آن شما گردانم؟ رسول خدا(ص) فرمود: در این صورت معونه دنیا و آخرت تو کفایت شود. (کلینی، ۱۴۰۷، ج۲، ص ۴۹۳).

عامل بخشش گناهان و بالا رفتن درجه

از پیغمبراکرم روایت شده است: هر کس یک بار بر من صلوات بفرستد، خداوند در برابر آن، ده‌بار بر او صلوات می‌فرستد و ده گناه از او محو می‌کند و ده درجه او را بالا می برد. « مَنْ صَلَّى عَلَيَ صَلَاةً وَاحِدَةً صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ بِهَا عَشْرَ صلوات وَ حَطَّتْ عَنْهُ عَشْرُ خَطِيئَاتٍ وَ رُفِعَتْ لَهُ عَشْرُ دَرَجَاتٍ.» (میرزا حسین نوری، ۱۴۰۸ ق ، ج ۵، ص ۳۳۷). مَنْ

صَلَّی عَلَی مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ عَشْراً صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ مَلَائِکَتُهُ مِائَةَ مَرَّةٍ وَ مَنْ صَلَّی عَلَی مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ مِائَةَ مَرَّةٍ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ مَلَائِکَتُهُ أَلْفاً (کلینی، ۱۴۰۷ ، ج۲ ، ص۴۹۴).

۴. حقیقت *صلوات* بر پیامبر و اهل بیت علیهم السلام

از آیات قرآن و روایات استفاده می‌شود ؛ صلوات، تحیّتی است که تنها میان دینمداران رواج دارد. خداوند متعال که صاحب شریعت است و فرشتگان که حاملان امر الهی هستند صلوات و تحیت می‌فرستند و انبیا و اولیا و مؤمنان که مورد خطاب شریعت می‌باشند نیز به این امر، اهتمام دارند. (احزاب/۴۳ و ۵۶)

اما چرا تا این اندازه بر صلوات تأکید می‌شود؟ راز و رمز آن چیست؟ حکمت صلوات در کجا نهفته است؟ پاسخ این پرسشها درحقیقت صلوات است. در اینجا برای تبیین حقیقت صلوات بر پیامبراکرم و اهل بیت ایشان ابتدا اهمیت آن بیان می شود و سپس حکمت صلوات می‌آید.

اهمیت *صلوات*: یکی شدن شأن و امر الهی در*صلوات* بر پیامبر

آیه ۵۶ سوره احزاب بیان می کند؛ *صلوات* تنها عملی است که خداوند انجام آن را به صورت پیوسته به خود و ملائکه‌اش نسبت می دهد سپس از مؤمنان می‌خواهد به عنوان تأسی به سیره الهی آن را انجام دهند و بر انجام آن مداومت کنند.

توضیح آنکه: نفرین امر مقابل صلوات و طلب رحمت است. خداوند در قرآن این فعل را به خود نسبت داده است اما امر نکرده است تا انسان متقابلاً آن را انجام دهد (بقره/۱۶۱).

نکته قابل توجه دیگر درباره آیه صلوات این است که دستور و امر الهی در آیه شریفه خطاب به اهل ایمان است نه همه انسانها. بنابراین صلوات، مورد تأکید شریعت است و انسان ملحد از آثار و برکات آن بهره‌ای ندارد.

از این رو، در اهمیت صلوات همین بس که هم شأن الهی است و هم امر او. شأن اوست که انجام می‌دهد و امر اوست که فرمان داده مومنان به آن پایبند باشند پس والاترین امر از سوی خداوند متعال، صلوات است. (علی قلی زاده، ۱۳۹۲)

آیت الله جوادی آملی ضمن تأیید این نظر می‌فرمایند:

« یکی از بهترین تجلیل‌های خدای سبحان از پیغمبر اکرم این است که از یک سو خود ذات اقدس الهی و فرشتگانش بر آن حضرت *صلوات* می‌فرستند و از سوی دیگر، به مؤمنان توصیه صلوات و سلام به او کرده است: إنّ الله وملائکته یصلّون علی النّبی یا أیها الذین ءامنوا صلّوا علیه وسلّموا تسلیماً. (احزاب/۵۶) این آیه حاوی نکات فراوانی است؛ از جمله:

الف. صلوات، بهترین عبادت یا یکی از بهترین آنهاست؛ زیرا سایر عبادات را فقط بندگان امتثال می‌کنند، در حالی که صلوات، هدیه‌ای است که نخست خود خداوند و سپس فرشتگان، آن را بر پیامبر (می‌فرستند و سپس مأمورُ به قرار می‌گیرد. بدین ترتیب، اهدای صلوات به رسول‌اکرم کار خدایی کردن و اقتدا به ذات اقدس الهی است.

ب. شروع آیه به صورت جمله اسمیه: (إنّ الله وملائکته...) دلالت بر استمرار و پیوسته بودن این فیض ویژه می‌کند؛ چنان‌که مضارع بودن فعل (یصلّون) دلیل دیگری بر این استمرار است. (جوادی آملی (الف)، ۱۳۸۸، ج۲، ص ۲۷۰)

اهمیت صلوات: تفاوت *صلوات* خداوند بر پیامبر با *صلوات* خداوند بر بنده

با دقت در آیات ۴۳ و ۵۶ سوره احزاب به دست می آید: صلوات خدا بر پیامبر، فرشتگان همراه صلوات خدا هستند اما در صلوات بر بنده، فرشتگان جدا ذکر شده‌اند. توضیح آنکه: وقتی خدا بخواهد بر پیامبر عظیم الشأن صلوات بفرستد همه فرشتگان را همراه خود ذکر می‌کند مثل این که وقتی مهمان عزیزی وارد شهری می‌شود و شخصیتی بخواهد از او به نحو احسن تجلیل کند با همه دوستان و آشنایانش به دیدار او می‌روند. لیکن خدای متعال در تجلیل از مؤمنان و صلوات بر آنان، می‌فرماید: «هو الذی یصلّی علیکم وملائکته» (احزاب/۴۳) یعنی خدا جدا و فرشتگان جدا بر مؤمنان درود می‌فرستند. (جوادی آملی (ج)، ۱۳۸۸، ص ۲۴۵)

هدف از صلوات عمومی بر مومنان، خارج ساختن آنان از ظلمات به نور است: «لیخرجکم من الظلمات إلی النور» (احزاب/۴۳) معلوم می‌شود صلوات خدا یعنی نورانی کردن و اگر این فیض قطع شود و خداوند بر کسی درود نفرستد درظلمت خواهد ماند؛ در حالی که در صلوات ویژه بر پیامبر چنین هدفی مطرح نیست، درباره ایشان نفرمود که ما بر او صلوات می‌فرستیم تا او را از ظلمت‌ها خارج و به نور برسانیم؛ زیرا او خود نور

است و مصداق کامل «وجعلنا له نوراً یمشی به فی الناس» (انعام/۱۲۲) است. (جوادی آملی (ج)، ۱۳۸۸، ص ۲۴۵). بلکه انزال رحمت خاصٍّ همراه با تعظیم مطرح است. برخی از این تفاوت، چنین برداشت کرده‌اند: وقتی رحمت مقرون با تعظیم، نصیب پیامبر اکرم می‌شود، رحمت او که مجلا ومظهر رحمت الهی است، همه چیز را شامل می‌شود؛ در نتیجه، او مهبط رحمت، منبع تجلیات و افضل مخلوقات الهی می‌گردد. (جوادی آملی (ج)، ۱۳۸۸، ص ۲۷۲).

حکمت صلوات امت بر پیامبر و اهل بیت

***۱. صلوات* براهل بیت سبب بروز تجلیات کمالیه در فیض رسانی**

پیامبر اکرم(ص) در روایتی فرمودند: با صلوات بر من میزان اعمال خودتان را سنگین کنید. این امر بدین معناست که از صلوات ما کمالی به حضرت عاید نمی‌شود، خدای سبحان کمالات را به وی ارزانی داشته و ارزانی می‌دارد بلکه به وسیله درود ما کمالاتشان ظاهر می‌شود، علت فیاضه‌اش خدای سبحان است، از ما خیری به آن حضرت نمی‌رسد، هر چه ما داریم محصول تربیت آن حضرت است و برای ما موجب تقرب و رسیدن به کمال است.(جوادی آملی(ج)، ۱۳۸۸، ۲۴۲؛ جوادی آملی(ب)، ۱۳۸۹، ۱۱۴). تمثیل استاد علامه طباطبایی(ره) در این‌باره چنین است: اگر کسی دسته‌گلی را از باغ خود بچیند و به دیگری هدیه بدهد، می‌تواند بگوید: چیزی که از آنِ من بود به تو هدیه کردم امّا اگر نوکری که تمام وجود و شئون او مربوط به مولایش است و از خود چیزی ندارد با اجازه مولا و با استفاده از وقتی که باید در خدمت مولا باشد، دسته گلی را از باغ مولا بچیند و تقدیم او کند، هرگز نمی‌تواند بگوید: چیزی که تو نداشتی من آن را به تو اهدا کردم، بلکه مولا می‌تواند بگوید: وسیله توفیق تو را من فراهم کردم. کاری که خدمت‌گزار در اینجا انجام داده، چیزی جز اظهار ادب کردن در محضر مولا نیست. صلوات‌ها و دعاهای ما در حق ائمّه اطهار شبیه قسم دوم است، نه قسم اول (جوادی آملی(الف)، ۱۳۸۹، ص ۱۰۲).

ذیل آیه «وما تشاؤون إلاّ أن یشاء الله» (تکویر/۲۹) روایتی شریف از معصوم نقل شده که فرمود: «بل قلوبنا أوعیهٔ لمشیهٔ الله» (اربلی، ۱۳۸۱، ج۲، ص۴۹۸) دل‌های ما ظرف اراده خداست، خدای سبحان اگر بخواهد در جهان، کار مشخصی انجام دهد با اراده انجام می‌دهد و اراده خدا صفت فعل و زاید بر ذات اوست و در موجودی ممکن و

مظهر ظهور می‌کند و آن مظهر، قلب معصوم اولیای الهی است. لذا مرحوم استاد علامه طباطبایی می‌فرمودند: معنای صلوات بر محمد و آل محمد این است که خدایا رحمتت را بر آنان فرو فرست که از آنان به ما برسد، اگر بخواهد رحمتی ببارد ابتدا بر این خاندان می‌بارد و سپس به دیگران می‌رسد لذا طلب رحمت کردن مستلزم اجابت دعا است. (جوادی آملی (ج)، ۱۳۸۸، ص۲۴۵).

۲. صلوات بر پیامبر، وسیله ترفیع درجات برای همه

همه ممکنات اعمّ از معصوم و غیر معصوم، به لحاظ قوس صعود در حال حرکت به سوی کمال مطلق هستند واین کمال‌جویی و ترفیع درجه در بهشت نیز ظهور دارد. از این رو سلام‌های ما به معصومین(ع) سلام تکریمی و مایه ترفیع درجاتشان است؛ چون سبب می‌شود که سلامت ویژه‌ای از ناحیه ذات اقدس باری تعالی به آنان افاضه شود.[۱] افزون براین، برای خود سلام‌کننده نیز اجر، منزلت و رفعت درجه را همراه خواهد داشت. (جوادی آملی (الف)، ۱۳۸۹. ج۱، ص ۱۰۲) لذا پیامبر هم، در قوس صعود رو به کمال بیشتری هستند البته این صعود نسبت به خداوند متعال که کمال نامحدود هست، می‌باشد. نه اینکه گفته شود پیامبر(ص) مانند بقیه مخلوقات، ناقص هستند و باید کامل شوند. بنابراین صلوات بر معصوم(ع)، عامل ترفیع درجه هم برای ایشان است وهم برای مصلّی و مسلّی. ثمره اصلی این درخواست، از آنِ امّت است؛ زیرا هر صلواتی موجب برتری مقام و رفعت درجه برای آن حضرت می‌گردد و هرچه مقام پیامبر بالاتر رود، مقام امّت نیز بالاتر می‌رود و هر مقدار که رحمت ویژه الهی نصیب پیامبر شود، امّت او نیز بهره بیشتری می‌برند. از باب تشبیه، پیامبر برای امت ـ که واسطه فیض است ـ همانند پدر برای یک خانواده است « انا و علی ابواه هذه الامه » ؛ (محمد باقر مجلسی(۱۴۰۳ق)، ج ۳۶، ص ۱۱). پدر مهربان و دلسوز خانواده، هرچه از امکانات بیشتری برخوردار باشد، به نفع فرزندان وی است. از این جهت، فرزندان عاقل تلاش می‌کنند که امکانات پدر

---

[۱] معنای ترفیع درجه این نیست که سلام ما به منزله واسط بین خداوند ومعصومین قرار گیرد تا در نتیجه ما واسطه استفاضه آنان شویم، بلکه خداوند در ظرف عرض ادب ما فیض ویژه‌ای نازل می‌کند که بالاصاله به آن ذوات مقدّس می‌رسد و به تَبَع آنان، رشحات آن به ما می‌رسد. بنابراین ما واسطه فیض برای ایشان قرار نمی‌گیریم زیرا آنها واسطه هر فیضی حتی فیوضات ناشی از *صلوات* ما هستند. ر.ک. جوادی آملی، ادب فنای مقربان، ج ۱، ص ۱۰۲

افزون شود و سرمایه‌های بالقوه او فعلیت یابد تا آنها بهره بیشتری ببرند. بنابراین، درخواستِ رحمتِ بیشتر و فیوضات ویژه برای پیامبر، به نفع امت است؛ زیرا آثار این فیوضات ویژه به صورت شفاعت و مانند آن، در دنیا و آخرت بروز می‌کند.

۳. بیانگر روحیه قدرشناسی

امتی که از وساطت فیض آن حضرت بهره می‌برد و در سایه هدایت‌های او راه نجات و رستگاری خود را می‌یابد و از سوی دیگر، خود را در پاداش دادن به آن حضرت یا تشکر و قدردانی مناسب از او عاجز می‌داند، دست به دعا برمی‌دارد که خدایا! تو مقام و درجه او را افزون کن؛ تا از این راه، بخش ناچیزی از دِین خود را ادا کند. (جوادی آملی، عبدالله (الف) ۱۳۸۸ ، ج۲. ص ۲۹۱).

۴. اِظهار عجز

یعنی خدایا! ما نمی‌توانیم فرمان تو را در صلوات بر آن حضرت، به گونه‌ای اجابت کنیم که زیبنده او باشد؛ پس توخود براو صلوات فرست؛ زیراتومی‌دانی چه چیزی درشأن اوست. (همان)

۵. دعا برای بقای شریعت و حفظ نام پیامبر(ص)

بدین معنا که خدایا! در دنیا مقام محمد را بزرگ، نامش را بلند و دعوتش را آشکار گردان و شریعتش را باقی بدار و در آخرت، شفاعتش را نسبت به امّت بپذیر و اجر و مزدش را دو چندان کن.(ابن اثیر، ۱۳۶۷، ج۳، ص۵۰).

۵.جایگاه صلوات در ادعیه ماثوره : صلوات، نقطه کانونی دعا

تأمل در جایگاه صلوات و حکمت آن، اهمیت این ذکر شریف را نمایان می‌کند. با توجه به اینکه، دعا و مناجات خط اتصال سالک با پروردگار می‌باشد لازم است در اینجا به بررسی ارتباط صلوات و دعا و نقش *صلوات* در دعا و حکمت آن پرداخته شود.

۱. ۵. صلوات، پشتوانه و نقطه عطف در دعا با استفاضه از معصوم

با توجه به آنچه در آثار صلوات بیان شد، در روایات فراوان آمده است که دعا مقرون با صلوات باشد. زیرا صلوات، دعای اجابت شده است و دعایی که با صلوات مشایعت شود، مستجاب است: «من أراد أن یسأل الله حاجۀ فلیبدأ بالصّلاۀ علی النبی

صلّی‌الله‌علیه‌و آله‌وسلّم ثمّ یسأل الله حاجته ثمّ یختم بالصلاة علی النّبی صلّی الله علیه و آله و سلّم فإنّ الله یقبل الصلاتین و هو اکرم من أن یردّ ما بینهما» نهج البلاغة (للصبحی صالح) ، ۱۴۱۴؛ ص۵۳۸، حکمت ۳۶۱). از آداب دعا کردن این است که با ذکر و حمد و ثنای خدای سبحان شروع و پس از درود فرستادن بر اهل‌بیت عصمت و طهارت عرض حاجت شود. در حدیث قدسی آمده است: «من شغل به ذکری عن مسألتی أعطیته أفضل ما أعطی من سألنی» (ابن فهد حلی، ۱۴۰۷ ق ، ص ۲۴۷). صلوات نیز از بهترین ذکرهاست و سفارش شده است در دعا استفاده شود زیرا بدون این درود، دعا مستجاب نیست و چنانچه چیزی بدون صلوات بر اهل بیت نصیب کسی شود، آزمون است؛ نه رحمت و استجابت دعا، (جوادی آملی (ب)، ۱۳۸۸، ج۷، ص۵۶۱) . چنان‌که امام صادق(ع) فرمود: دعا تا آنگاه که دعاکننده بر رسول اکرم و خاندان او درود نفرستد در حجاب است: «لایزال الدعاء محجوباً حتّی یصلّی علی محمد وآل‌محمد» با توجه به آنچه که درباره حقیقت صلوات بیان شد و با استناد به مضامین برخی روایات (ر.ک. امالی صدوق ص ۱۶۸، بحار ج ۲۳ ص ۵، من لایحضر ج ۲ ص ۶۰۹ به نقل از صهبای حضور ص ۴۶۳)، زیارت نامه‌ها و ادعیه، وجود نازنین پیامبر اسلام و خاندان مطهر ایشان ، واسطه فیوضات الهی برای همه‌ی مخلوقات هستند. «فَمَا شَیءٌ مِنْهُ إِلَّا وَ أَنْتُمْ لَهُ السَّبَبُ وَ إِلَیهِ السَّبِیل» (ابن مشهدی، ۱۴۱۹، ص ۵۶۸) در زیارت جامعه کبیره عرضه می‌داریم: «بِکمْ فَتَحَ اللَّهُ وَ بِکمْ یخْتِمُ وَ بِکمْ ینَزِّلُ الْغَیثَ وَ بِکمْ یمْسِک السَّماءَ أَنْتَقَعَ عَلَی الْأَرْضِ إِلَّا بِإِذْنِهِ وَ بِکمْ ینَفِّسُ الْهَمَّ وَ بِکمْ یکشِفُ الضُّرَّ وَ عِنْدَکمْ مَا نَزَلَتْ بِهِ رُسُلُهُ وَ هَبَطَتْ بِهِ مَلَائِکتُهُ» (محمد باقر مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۹۹، ص ۱۳۲) در این فرازها، در حقیقت، گوشه‌ای ناچیز از مقام والای رسول اکرم و اهل بیت نشان داده شده تا دیگران با توسل به ایشان، راه را از چاه تشخیص دهند و برای نجات به ایشان متوسل شوند. (مصباح یزدی، ۱۳۹۱، ص۴۶۳). بنا بر آنچه در حقیقت صلوات آمد معصوم واسطه فیض است و صلوات باعث فیض رسانی. راز این نکته، آن‌گونه که استاد علاّمه طباطبایی فرمودند این است که انسان با صلوات بر اهل‌بیت عصمت و طهارت از خدای سبحان برای این خاندان درخواست رحمت می‌کند و این دعا مستجاب می‌شود و آنگاه که رحمت الهی به آنان رسید به همه شیعیان آنان، که دعا کننده نیز از آنهاست، رحمت می‌رسد و بدین‌گونه در پرتو رحمت الهی و به برکت آن ذوات نورانی، حاجت او برآورده می‌شود. (جوادی آملی (ب)، ۱۳۸۸، ج۷، ص۵۶۰).

بنابراین معنای صلوات بر آن حضرت این است که: خدایا رحمتت را بر پیامبر و آل او نازل فرما. وقتی رحمت بر حضرت نازل شد به دیگران هم می‌رسد چون او مجرای فیض است و اگر بخواهد خیری به دیگران برسد باید به عنوان رحمت خاصه، نخست بر حضرت نازل شود و سپس به دیگران برسد. (جوادی آملی (ج)، ۱۳۸۸، ص ۲۴۵).

در جای دیگر از زیارت جامعه کبیره، دلیل صلوات بر معصومین که حامل ولایت الهی هستند معطّرشدن خلقت (تغییر مطلوب فضای روانی انسان)، پاکی روح، تزکیه نفس وپوشیده شدن گناهان ذکرمی شود: «جَعَلَ صلواتنَا عَلَیکمْ وَ مَا خَصَّنَا بِهِ مِنْ وَلَایتِکمْ طِیباً لِخَلْقِنَا وَ طَهَارَةً لِأَنْفُسِنَا وَ تَزْکیةً لَنَا وَ کفَّارَةً لِذُنُوبِنَا فَکنَّا عِنْدَهُ مُسَلِّمِینَ» بنابراین مشخص می‌گردد خواهش‌ها و تمنّاها نیز ازطریق انوار مقدسه به اجابت نزدیک‌تر می‌شود. لذا گزافه نیست اگر گفته شود به واسطه پیامبر و اهل بیت ایشان ، دعا معنا می‌یابد و صلوات می‌تواند نقطه عطف در دعا باشد و تمام خواسته‌ها در صلوات به اجابت نزدیک شود. (قلی زاده، ۱۳۹۲).

۲. ۵. *صلوات*، ادب دعا و برترین ذکر و دعا

صلوات؛ برترین ذکر: درکتاب شریف کافی آمده است: در قیامت چیزی سنگین‌تر از صلوات بر محمد و آل محمد در ترازوی اعمال نیست، و همانا مردی باشد که اعمالش را در میزان گذارند و سبک باشد، پس ثواب صلوات او درآید و آن را در میزان نهد پس به سبب آن سنگین گردد و برتری یابد. «مَا فِی الْمِیزَانِ شَیْءٌ أَثْقَلَ مِنَ الصَّلَاةِ عَلَی مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ وَ إِنَّ الرَّجُلَ لَتُوضَعُ أَعْمَالُهُ فِی الْمِیزَانِ فَتَمِیلُ بِهِ فَیُخْرِجُ ص الصَّلَاةَ عَلَیْهِ فَیَضَعُهَا فِی مِیزَانِهِ فَیَرْجَحُ بِهِ.» (کلینی، ۱۴۰۳، ج۲، ص ۴۹۴).

امام رضا (علیه السلام) از شخصی درباره ی مفهوم آیه « وَ ذَکرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّی» (اعلی/۱۵) پرسیدند. او گفت: یعنی هر زمان نام پروردگارش را به یاد آورد برخاست پس نماز خواند. امام فرمود: (اگر این طور باشد) پس خدا به حقیقت تکلیفی نابجا و بیرون از طاقت و توانائی کرده است؟ عرض کرد: قربانت پس معنای آن چگونه است؟ فرمود: هر گاه نام پروردگارش را یاد کند بر محمد و آل او صلوات فرستد. « دَخَلْتُ عَلَی أَبِی الْحَسَنِ الرِّضَا ع فَقَالَ لِی مَا مَعْنَی قَوْلِهِ- وَ ذَکرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّی قُلْتُ کُلَّمَا ذَکرَ اسْمَ رَبِّهِ قَامَ فَصَلَّی فَقَالَ لِی لَقَدْ کَلَّفَ اللَّهُ- عَزَّوَجَلَّ هَذَا شَطَطاً فَقُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاکَ فَکَیْفَ هُوَ فَقَالَ کُلَّمَا ذَکرَ اسْمَ رَبِّهِ صَلَّی عَلَی مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ. » ((کلینی، ۱۴۰۳، ج۲، ص ۴۹۵).

صلوات؛ ادب دعا: شخصی به امام صادق(ع) عرض کرد: من وارد خانه (کعبه) شدم و هیچ دعائی به خاطر نداشتم جز صلوات بر محمد و آل محمد؟ امام فرمود: آگاه باش که هیچ کس مانند تو (در فضیلت و ثواب) از خانه بیرون نیامده است. « قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ ع إِنِّی دَخَلْتُ الْبَیْتَ وَ لَمْ یَحْضُرْنِی شَیْءٌ مِنَ الدُّعَاءِ إِلَّا الصَّلَاةُ عَلَی مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ فَقَالَ أَمَا إِنَّهُ لَمْ یَخْرُجْ أَحَدٌ بِأَفْضَلَ مِمَّا خَرَجْتَ بِهِ.» (کلینی، ۱۴۰۳، ج۲، ص ۴۹۴).

توضیح آنکه: اهل بیت محبوبان درگاه الهی هستند زیرا خداوند اطاعت از آنها را لازم دانسته است. «قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونی یحْبِبْكمُ اللَّهُ» (آل عمران/۳۱) «ومن یطع الرسول فقد اطاع الله» (نساء /۸۱) و صلوات بهترین ذکر است زیرا یاد کرد محبوبان خداست. انسان به هر مقدار به محبوب‌های الهی توجه داشت به کثرت در صلوات می‌رسد و هر چقدر توجه به پیامبر و اهل بیت او بیشتر باشد مسیر عرفان هموارتر می‌گردد زیرا این راه بر انابه و طلب و مناجات استوار می‌شود. (قلی زاده، ۱۳۹۲)

۳. ۵. صلوات، شاخصه ای برای معرفی برترین اسوه‌های نیایش

رسالت حضرات معصومین(ع) هدایتگری و پیشوایی امت اسلامی است. هر آنچه انجام می‌دهند از گفتار و کردار و سیره به مثابه منهاج فروزان، روشنگر راه حرکت بندگی و سلوک دینی برای امت اسلام است. ضرورت عقل و نقل ایجاب می‌کند که فرد مؤمن به تعالیم شریعت، برای در امان ماندن از خطرهای انحراف و گمراهی به سیره ایشان تأسی نماید «یا أَیهَا الَّذینَ آمَنُوا أَطیعُوا اللَّهَ وَ أَطیعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِی الْأَمْرِ مِنْكمْ» (نساء /۵۹).

یکی از شؤون الگویی، چگونگی عبادت و نیایش با خداوند متعال است. دعا و منادات و مناجات، با توجه به روش ارائه شده از سوی ایشان، به مقصد نهایی نزدیک‌تر می‌شود. سالک، با تذکر و تداوم بر صلوات هنگامه‌ی دعا، متوجه جلوات نوری اهل بیت می‌شود و به سیره عبودی ایشان اقتدا می‌کند و گویا مانند آنان به نیایش می‌پردازد. سیره معصومین در انشاء دعا با صلوات قابل توجه است. امام سجاد(ع) در صحیفه سجادیه، روش دعا کردن و حاجت خواستن را به ما می‌آموزد؛ در بسیاری از فقرات ادعیه آن حضرت، صلوات به چشم می‌خورد، هر مطلبی را که از خدا می‌خواهد قبل یا بعدش صلوات است، چون خدا در پرتو صلوات دعای همراه آن را نیز مستجاب می‌کند. در

دعاهای مأثوره دیگر نیز توجّه به مقام معصومین با ذکر شریف صلوات همراه می‌شود مانند دعای کمیل، مناجات شعبانیه و دعای عرفه و.. (قلی زاده، ۱۳۹۲).

نتیجه : صلوات نقطه کانونی دعا

صلوات نقطه کانونی دعا است . این فرض با توجه به مطالب گفته شده، پس از ذکر چند مقدمه، نتیجه می‌شود.

مقدمه اول؛ ضرورت دعا

بنابرآیه پایانی سوره مبارکه فرقان «قُلْ ما يَعْبَؤُا بِكُمْ رَبِّي لَوْ لا دُعاؤُكُمْ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزاماً» (فرقان/۷۷)، نقش دعا در حیات معنوی انسان ضروری است. در صورتی خداوند به بنده توجه دارد که در مسیر ارتباطی دعا حرکت کند. نیایش و انابه و مناجات به سوی خداوند متعال است که مسیر عرفان و سلوک را می‌سازد. به همین علت دعا و مناجات، جزء لاینفکّ زندگی انبیا و اولیاء قرار دارد و در سیره عبادی‌شان مشهود و نمایان است که در آیات قرآن، برخی نیایشهای ایشان، ذکر می‌گردد (قلی زاده، ۱۳۹۲).[۱]

مقدمه دوم؛ ضرورت صلوات

همان طور که قبلاً آمد ذکر شریف صلوات جایگاه مهمی در شریعت دارد. در اهمیت صلوات همین بس که هم شأن الهی است و هم امر الهی (احزاب/۵۶) پس برترین ذکر است. حضرت رسول نیز از مصادیق «ذکر» می‌باشند. ائمه اهل ذکر هستند. از سوی دیگر صلوات پشتوانه دعا است هیچ دعایی بدون صلوات پذیرفته نیست زیرا دعای بدون آداب و بی پشتوانه راه به جایی نمی‌برد و طبق روایات بهترین دعا صلوات است بنابراین برای جلب توجه خداوند متعال باید دعاکرد وآن را با صلوات بیمه نمود. (قلی زاده، ۱۳۹۲).

مقدمه سوم؛ ضرورت ولایت پذیری

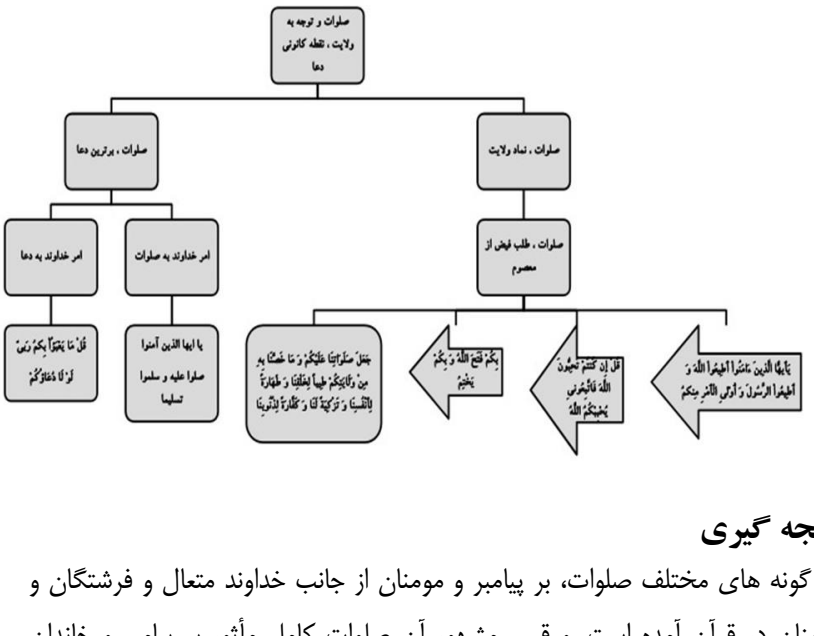
معصومین ارکان توحید هستند « أَرْكاناً لِتَوْحِيدِهِ » و راه شناخت خدا و توحید از مسیر ایشان می‌گذرد « من اراد الله بدأ بكم » (محمد باقر مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۹۹، ص ۱۳۲)

[۱] جهت مطالعه بیشتر ر.ک. باقری فر، علی، پژوهشی در نیایشهای قرآن کریم، تهران، سازمان و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و شریفی، مهین، آیین خطاب و گفتگو در قرآن، تهران، خورشید باران.

اطاعت از پیامبر و اهل بیت ایشان بنا به نصّ قرآن، اطاعت از خداست. معصوم (علیه السلام) به عنوان انسان کامل و اشرف مخلوقات، واسطه فیض می‌باشند و صلوات، نماد ولایت پذیری و استفاضه از ایشان است. از سوی دیگر انسان کامل، محبوب خداست و ذکر محبوب، ذکر خداست پس ذکر صلوات، محبوب‌ترین ذکر است. (قلی زاده، ۱۳۹۲)

نتیجه

از این مطالب بر می‌آید که بدون صلوات و توجه به ولایت، هیچ مسیر ارتباطی بین سالک و خداوند، شکل نمی‌گیرد. زیرا هیچ کاری و هیچ امری در عالم هستی تحقق ندارد مگر با ولایت که نماد آن صلوات است.



نتیجه گیری

گونه های مختلف صلوات، بر پیامبر و مومنان از جانب خداوند متعال و فرشتگان و مومنان در قرآن آمده است. و قسم مشهور آن صلوات کامل مأثور بر پیامبر و خاندان مطهر ایشان است.

آغاز دعا با حمد الهی و صلوات بر معصومان ، به جای دعاکردن صلوات فرستادن، افزایش گستره صلوات و التزام به صلوات کامل از آداب صلوات می باشد.

آثار بسیاری برای صلوات کامل بیان شده است. از جمله: خروج از تاریکی به روشنایی، تجلّی رأفت الهی، آرامش مؤمنان، معطر شدن خلقت و هویت یابی، معیت با اولیاء الله، سنگینی میزان اعمال ، از بین برنده نفاق و دورویی، عامل بخشش گناهان و بالا رفتن درجه

توجه به حکمت صلوات نشان می دهد: یکی شدن شأن و امر الهی درباره صلوات بر پیامبر(ص)، بیانگر جایگاه فوق العاده مهمّ صلوات در شریعت است بنابراین صلوات خداوند بر پیامبر(ص)، با صلوات خداوند بر بنده تفاوت دارد؛ اگرچه سلام و صلوات وسیله ترفیع درجات برای همگان می باشد لیکن صلوات براهل بیت(ع) عاملی برای تجلی بیشتر کمالات ایشان در واسطه فیض بودن برای امت است بنابراین حکمت صلوات امت بر پیامبر و اهل بیت دریافت فیض بیشتر از آن ذوات نورانی می باشد.

صلوات به عنوان نقطه کانونی دعا، پشتوانه دعا می باشد. بنابراین توجه به آداب دعا اهمیت دارد از آداب دعا کردن، این است که با ذکر و حمد و ثنای خدای سبحان شروع و پس از درود فرستادن بر اهل‌بیت عصمت و طهارت عرض حاجت شود. لذا بایستی به سیره معصومین(ع) به عنوان برترین اسوه‌های نیایش در انشاء ادعیه توجه نمود و با مداومت در ذکر صلوات در دعا، از ایشان طلب فیض نمود.

با توجه به ضرورت دعا و اهمیت صلوات و التزام به ولایت پذیری معصومین (علیهم السلام) نتیجه می‌شود که بدون صلوات و توجه به ولایت، هیچ مسیر ارتباطی بین سالک و خداوند، شکل نمی‌گیرد. زیرا هیچ کاری و هیچ امری در عالم هستی تحقق ندارد مگر با ولایت که نماد آن صلوات است. پیامبر اکرم و خاندان مطهر ایشان واسطه‌ی فیض هستند لذا یادکرد محبوبان الهی، سبب نزول برکات می‌گردد. بنابراین صلوات در دعا نقش کلیدی و محوری دارد. تبیین اثرگزاری صلوات در مسیر حقیقی آن با بهره گیری از ادله قرآنی، حدیثی، عقلی رسالت این نوشتار بود. در نوشته های مشابه این امر به صورت فلسفی صرف یا نقلی صرف بررسی شده است و اما در اینجا به صورت خاص، نقش صلوات در دعا را با رویکرد توامان، برهانی و نقلی مورد تاکید قرار گرفت.

منابع

قرآن کریم

نهج البلاغة (للصبحی صالح) – قم، چاپ: اول، ۱۴۱۴ ق.

الصحیفة السجادیة

– ابن اثیر، مبارک بن محمد، النهایة فی غریب الحدیث و الأثر، ۱۳۶۷. قم، موسسه مطبوعاتی اسماعیلیان، چهارم.

- ابن بابویه، محمد بن علی، علل الشرائع – قم، چاپ: اول، ۱۳۸۵ش / ۱۹۶۶م. نشر داوری
- ابن بابویه، محمد بن علی، عیون أخبار الرضا علیه السلام ، ۱۳۷۸ ق، تهران، نشر جهان.
- ابن فارس، احمد بن فارس، معجم مقاییس اللغه، ۱۴۰۴ ق . قم، مکتب الاعلام الاسلامی.
- ابن فهد حلی، احمد بن محمد، عدة الداعی و نجاح الساعی، ۱۴۰۷ ق. قم.
- ابن مشهدی، محمد بن جعفر، المزار الکبیر (لابن المشهدی)، ۱۴۱۹ ق. قم.
- اربلی، علی بن عیسی، کشف الغمة فی معرفة الأئمة (ط – القدیمة) ۱۳۸۱ق. تبریز.
- باقری فر، علی، پژوهشی در نیایشهای قرآن کریم، تهران، سازمان و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- جوادی آملی، عبدالله (الف)، ادب فنای مقربان، ج۱. ۱۳۸۹. قم، موسسه اسراء، هفتم.
- جوادی آملی، عبدالله (الف)، ادب فنای مقربان، ج۲. ۱۳۸۸. قم، موسسه اسراء، پنجم.
- جوادی آملی، عبدالله (ب)، تسنیم ، ج ۷، ۱۳۸۸، قم، موسسه اسراء، چهارم.
- جوادی آملی، عبدالله (ب)، ولایت علوی، ۱۳۸۹. قم، موسسه اسراء، پنجم.
- جوادی آملی، عبدالله (ج)، حکمت عبادات. ۱۳۸۸، قم، موسسه اسراء، پانزدهم.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات ألفاظ القرآن، ۱۴۱۲ق. بیروت – دمشق.

- زمانی، محمد حسن، کیفیت *صلوات* از نگاه فریقین ، ۱۳۸۷، قم، نشریه طلوع ، ش ۶.
- سیوطی، عبدالرحمن بن ابی‌بکر، الدر المنثور فی التفسیر بالماثور، ۱۴۰۴ ق ، قم، کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)
- شریفی، مهین، آیین خطاب و گفتگو در قرآن، تهران، خورشید باران.
- طباطبایی، محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۱. ۱۳۹۰. قم، انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- فراهیدی، خلیل بن أحمد، العین، ۱۴۰۹ق. قم، دوم.
- قرشی بنابی، علی اکبر، قاموس قرآن، ۷ ج، تهران، دار الکتب الاسلامیة، ۱۳۷۱، ششم.
- قلی زاده، علی، درس فقه الحدیث، ۱۳۹۲، مشهد، جامعه المصطفی العالمیه،
- کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی ، ۱۴۰۷ ق. تهران، چهارم.
- مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، بحار الأنوار ، ۱۴۰۳ ق. بیروت، دوم.
- مصباح یزدی، محمد تقی، صهبای حضور، ۱۳۹۱، قم، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- مصطفوی، محمد حسن، مصطفوی، التحقیق فی کلمات القرآن، بی تا، بی نا، بی جا.
- مظفر نجفی، محمد حسن، دلائل الصدق لنهج الحق، ۱۴۲۲ ق، قم ، موسسة آل البیت.
- نوری، حسین بن محمد تقی، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل ، ۱۴۰۸ ق ، قم، مؤسسة آل البیت علیهم السلام.